

A termékenység változása országosan és a felzárkózó településeken 2010 és 2019 között

Betekintő

A kormány 2019 nyarán elindította a „Felzárkózó települések” programot, melynek keretében a Máltai Szeretetszolgálat Egyesület tovább folytatja és kiterjeszti a „Jelenlét program” roma társadalmi felzárkózási kezdeményezését. A kormányprogram további egyházi szervezetek bevonásával valósul meg, a szeretetszolgálat irányításával. A programba 300 települést vonnak be tíz év alatt. Induláskor, az akkori tervek szerint 30 településsel indult a program, majd évente 30 településsel növekszik. Jelenleg 67 település vesz részt a programban. Tanulmányunkban azt vizsgáljuk meg, hogy az érintett települések milyen termékenységi jellemzőkkel rendelkeznek, és kitérünk – a termékenység mérésére szolgáló mérőeszköz – a teljes termékenységi arányszámot (TTA) befolyásoló tényezőkre. Az országos eredményekkel összehasonlítva bemutatjuk, hogyan változtak a TTA mutatók a felzárkózó településeken az elmúlt tíz évben.

Bevezetés

A 67 település gazdasági és szociodemográfiai mutatóiban is nagyban eltér a többségi társadalom adottságaitól, vagy a hasonló méretű, de az ország fejlettebb területén lévő településektől. A romák aránya jellemzően magasabb, mint az országos átlag, és előfordul olyan település is, ahol népességen belüli mutatójuk – a polgármesterek és a szociális szakemberek véleménye szerint – meghaladja a 80%-ot. A települések területi elhelyezkedését tekintve olyan megyékben, térségekben találhatóak, melyek egyrészt magas termékenységi arányokkal rendelkeznek¹, másrészt ahol a romák aránya is köztudottan magasabb az országos átlagnál (Pénzes és mtsi 2018). Korábbi kutatások azt igazolják, hogy azokban a társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott

régiókban a legmagasabb a termékenység, ahol a romák aránya is magas (Husz 2011; Durts 2007; Durst 2001; Janky 2005; Szabó és mtsi 2020). Az évtized elejéhez képest országosan nőtt a teljes termékenységi arányszám, azonban kevés ismerettel rendelkezünk a településszintű folyamatokról. Az eddigi kutatások nem tértek ki erre, és az előző évek társadalmi változásai is indokoltá teszik a felzárkózó települések mélyebb vizsgálatát. Elemzésünk célja, hogy bemutassuk a települések termékenységének időbeli változását, a szülőképes korú nők és az elveszületések számának alakulását. Adatforrásként a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) nem nyilvános településszintű elveszületési és a szülőképes korú nők számára vonatkozó adatait használtuk fel.

¹KSH: A termékenység területi különbségei. Statisztikai Tükör, 3 (159), 2009. november 19. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/terterkul.pdf>

Szakirodalmi áttekintés

A szakirodalom áttekintése során azzal szembesülünk, hogy az írások nagy része azt vizsgálja, hogy mi befolyásolja egyes társadalmi csoportok heterogén termékenységi jellemzőit. A roma közösségekkel kapcsolatos kutatások az eltérő termékenységi mutatók meghatározóit, azok okait keresik. Kitérnek a kulturális különbségekre, a szociális és térbeli elkülönülésből adódó hátrányokra, és az iskolázottság és a munkaerőpiaci státusz determináns szerepét is megemlítik. Az alábbi elemzésben nem térünk ki a „Felzárkózó települések” eltérő termékenységi mutatóinak részletes magyarázatára, cikkünkben az elmúlt évtized fontosabb változásait szeretnénk szemléltetni. Az alább bemutatásra kerülő szakirodalmi összefoglaló ugyanakkor jó alapot biztosítanak számunkra, hogy sorra vegyük az eltérések lehetséges okait. Kemény, Janky és Lengyel (Kemény és mtsi 2004) áttekintéséből ismert, hogy 1971-2003 között hogyan változott a roma és a teljes népesség lélekszáma, és saját adataikat felhasználva kiszámolták azt is, hogyan alakult az ezer főre jutó születések száma a roma közösségben. A kutatás időszakában a magyar népesség száma csökkent: 1971-ben 10 millió 352 ezer, 2001-ben 10 millió 200 ezer főt tett ki. A romák száma viszont ugyanebben az időszakban növekedett: az 1971-es 3 százalékról 1993-ra 5, 2003-ra pedig 6 százalékra emelkedett, 32 év alatt megduplázódott. Az ezer lakosra jutó élveszületések száma a romák körében 1971-ben 32, 1993-ban 28,7, 2003-ban viszont 25,3 volt. A születések száma csökkenő trendet jelez, ugyanakkor a társadalom egészében a csökkenés mértéke ennél is nagyobb volt, s így fordulhatott elő, hogy a romák számaránya megduplázódott az említett időszakban.

Janky Béla (Janky 2005) a rendszerváltás utáni másfél évtizedre fókuszálva vizsgálta, hogyan változott a roma nők termékenység és iskolai és munkaerőpiaci integrációja. Vizsgálatában egyaránt felhasználta az előzőekben említett Kemény-féle kutatás eredményeit és a KSH releváns adatait. Elismeri, hogy az integrációs esélyek jelentősen befolyásolják a romák demográfiai magatartását, azonban ezen túlmutató, komplexebb képet vázol fel tanulmányában. Országgrészenként eltérő különbségeket tapasztalt a termékenységet befolyásoló, és az ezek hátterében lévő társadalmi ténye-

zők között. A keleti országrészben a magas gyerekszám és a korai gyerekshülés a rendszerváltás utáni másfél évtizedben sem csökkent, és szerinte kedvező társadalompolitikai folyamatok esetén sem javulna számottevően a roma nők iskolai és munkaerőpiaci helyzete. Ellenpéldaként a budapesti adatokat és folyamatokat említi, ahol a kedvezőbb oktatási és munkaerőpiaci lehetőségek miatt gyorsan változik a roma lányok családalapítási stratégiája. Tehát nagymértékben a társadalmi boldogulásukhoz köti a családtervezés alakulását. Összefoglaló megállapítása, hogy minél jobb az adott személy munkaerőpiaci státusza, annál kevésbé vállal gyermeket fiatal korában, és a születendő gyermekek száma is közelebb fog állni a többségi társadalom tagjainak gyermekvállalási mintázatához.

Spéder Zsolt egy korábbi elemzésében (Spéder 2006) szintén a rendszerváltozástól követi a gyermekvállalási magatartásban bekövetkezett változásokat. Megállapítja, hogy a képzettség nagyban differenciálja a nők gyermekvállalási stratégiáját és előrevetíti, hogy későbbiekben ez lesz majd az egyik legfontosabb választóvonal a gyermekvállalást illetően. A kutató szerint az új párkapcsolati formák terjedése is csökkenti/csökkentheti a gyermekvállalást, azok ugyanis markánsan eltérhetnek a korábbi hagyományos családmodellhez képest.

Durst Judit (Durst 2007) egy, a napjainkban is megfigyelhető társadalmi problémával kezdi írását. Eszerint a nyugati és a magyar társadalom reprodukcióját biztosító szükséges gyerekszám sem születik meg, miközben a társadalom „elcigányosodó” alsóbb rétegeiben akár annak többszörösét is vállalják a családok. Néhány településre kiterjedő vizsgálatában részben egy olyan település adatait elemzi, ahol többségében romák laknak, évről évre növekszik a népesség lélekszáma, és sok gyermek születik a családokban. Felteszi a kérdést, hogy miért lenne érdeke egy olyan családnak élni a születésszabályozás adta lehetőségekkel, amelynek nincs esélye akkor sem a társadalmi mobilitásra, ha kevesebb gyereket vállal, és a megszületett gyermekek jelentik az egyetlen örömforrást. A megszilárdult kirekesztettségérzet ilyen esetben arra ösztönzi a családokat, hogy ne korlátozzák önként gyermekvállalási magatartásukat. Eredményei alapján azonban nem feltétlenül mu-

tat teljes homogenitást a hasonló szociogazdasági háttérű településeken élők gyermekvállalási stratégiája. A szomszédos faluban ahol közel az egész település roma származású volt –, a gyermekszám jóval alacsonyabb volt, mint az első településen. A második településen ráadásul a fiatalok gyermekvállalás is alacsonyabb, mint az elsőn. Az egyik legnagyobb különbséget a két falu között az ott lakók oktatási helyzetének eltérései jelentették. Az alacsonyabb termékenységgel rendelkező településen jobb/magasabb oktatási/iskolai végzettséggel rendelkeztek a nők és a férfiak is. Durst egyik legfontosabb következtetése az volt, hogy a lakóhelyi szegregáció hatása kisebb volt, mint a társadalmi szegregációé.

Husz Ildikó (Husz 2011) 2011-es cikkében arra a kérdésre kereste a választ, hogy a hasonló képzettségű és lakhelyen élő roma és nem roma emberek milyen gyermekvállalási hajlandósággal rendelkeznek. Megállapítja, hogy a gyermekvállalás összefügg az oktatási- és szociális helyzettel, valamint a gazdasági aktivitással. A hátrányos helyzetű kistérségek TTA-ja jóval magasabb, mint az országos átlag. A 2011-es adatok szerint az országos átlag 1,3 körül alakult, de voltak olyan kistérségek, ahol – a romák országosnál nagyobb számarányával összhangban – háromszor nagyobb volt a TTA. Kutatása egyik fontos eredménye az volt, hogy van összefüggés az iskolai végzettség, a lakóhely és a gyermekvállalás között, ugyanakkor számottevő különbségek is lehetnek a hátrányos helyzetű térségek és etnikai csoportok között. Dél-Baranyában sokkal közelebb álltak a roma nők születésszámai a nem roma közösségéhez, mint Borsodban. Utóbbi megyében jellemzőbb volt

a korai gyermekszülés és a termékenységi időszakban a több gyermek világrahozatala. Tanulmánya végén ugyanakkor nyitva hagyja azt a kérdést, hogy a sajátos kulturális háttér és az etnikai hovatartozás milyen mértékben és mélységben befolyásolja a gyermekvállalási magatartást.

Kapitány Balázs (Kapitány 2018) 2016-os adatok alapján kirajzolódott ún. bimodális – kétcsúcsú – termékenységi görbe kialakulásáról ír. Cikkében bemutatja a bimodális görbe létrejöttének speciális eseteit és elméleti háttérét, majd a magyar helyzetet mutatja be. Kifejti, hogy az ilyen görbék akkor jönnek létre egy társadalomban, ha polarizálódott a népesség valamilyen jellemzők mentén. Ilyen esetben az egyik társadalmi csoportra a korai, a másik csoportra a kései gyermekvállalás a jellemző. Kapitány szerint Magyarországon az iskolai végzettség, a gazdasági helyzet és a lakóhely szerint polarizálódik a társadalom.

Alacsony iskolai végzettséggel, többszörösen hátrányos helyzetű léttel és térbeli elkülönüléssel jellemezhető a roma közösségek többsége, akik az ország kevésbé fejlett régióiban élnek. A görbe első csúcsának kialakulásában ezért nagy valószínűséggel meghatározó szerepet kaptak a roma családok, akik jellemzően korábban vállalják első gyermeküket.

Az említett szakirodalmakban a roma közösségek egyfajta külön utas termékenységről írnak a szerzők, amely nagymértékben eltér a többségi társadalom mintáitól. Az okokat több tanulmány is sorra veszi, de mi jelenlegi cikkünkben a rendelkezésünkre álló lokális és országos adatok összehasonlítására vállalkozunk.

Módszertan

A leíró elemzésben felhasznált (a 2020. novemberi állapotnak megfelelő) adatok az EUROSTAT és a KSH nyilvánosan is lekérdezhető adatbázisaiból, a 67 felzárkózó település TTA-ja esetében pedig a KINCS KSH Kutatószoba szerződés keretében kikért nem publikus adatok feldolgozásából származnak. Utóbbiak ellenőrzése során szembe-sültünk azzal, hogy a KSH-tól kapott nők évköze-pi népességszámára vonatkozó 2010-es és 2011-es

adatok között – a KSH hiányzó adatok pótlására vonatkozó akkori eljárásai miatt – negatív értékek is előfordultak öt település esetében, ezeket a TTA számítása során értelemszerűen nem vettük figyelembe és ún. system missing-ként kezeltük őket. Szintén így értelmeztük a 67 településnél előforduló azon cellákat, ahol az évköze-pi népességszámnál nem fordult elő eset.

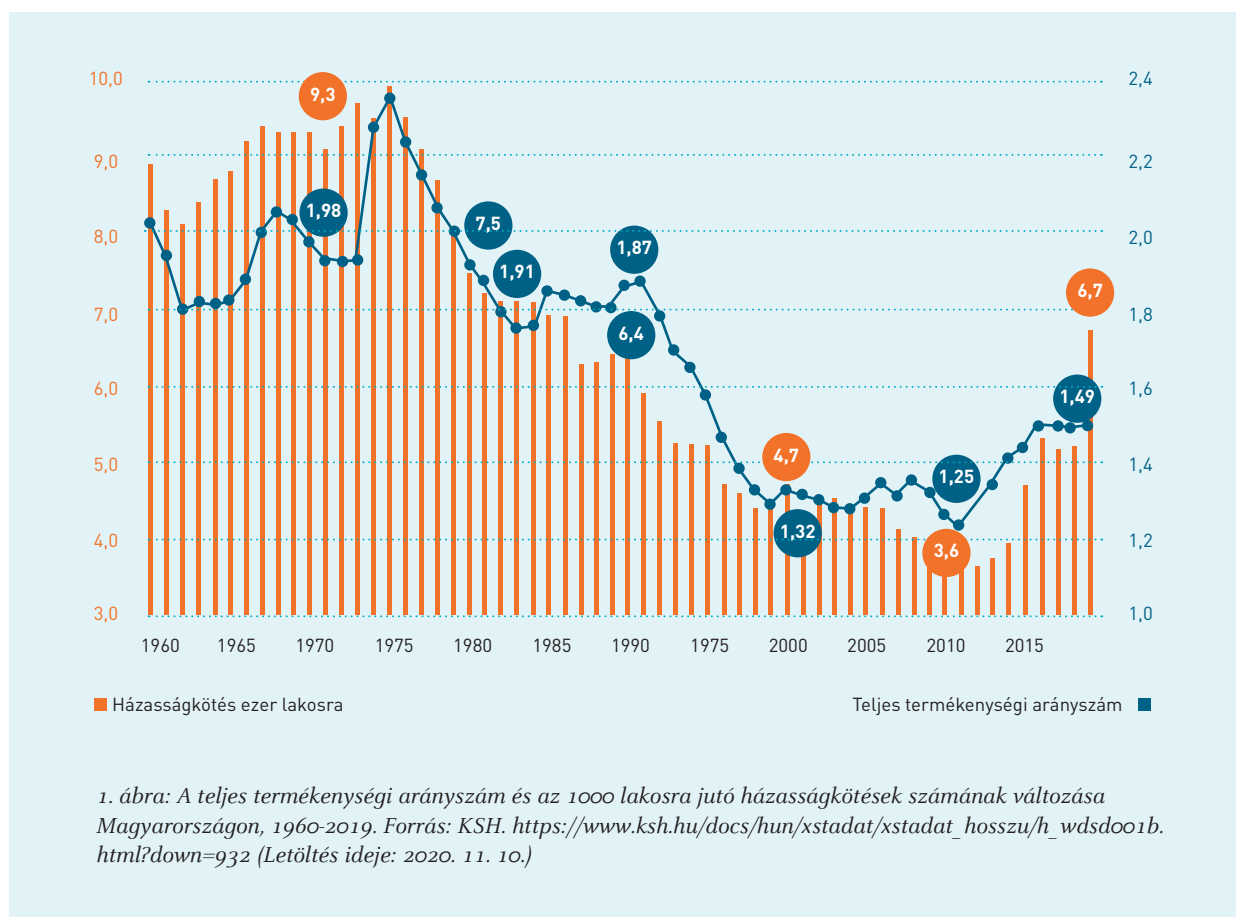
Eredményeink a 15-49 éves nőkre vonatkoznak.

A KSH-tól kapott adattáblákban az 50 éves vagy annál idősebb nőknél nem fordult elő elveszületés, ezért azok adatai értelemszerűen nem is szerepelnek a számításokban és eredményekben.

Az eredmények értelmezése során azt tapasztaltuk, hogy 15 felzárkózó településnél egyes évek TTA mutatói kevésbé megbízhatóak, melynek háttérben az adott településeken előforduló kiugróan magas elveszületési, illetve alacsony évközei női lakónépességi mutatók állnak. Összefoglalva a fentieket: egyes, jellemzően kis lakosságszámú települések adatai bizonyos évek vonatkozásában nem tekinthetők megbízhatóknak, ugyanakkor a 67 település összesített éves TTA mutatóit reálisnak és publikálhatónak tartjuk

A teljes termékenységi arányszám változása Magyarországon

A teljes termékenységi arányszám (TTA)² azt fejezi ki, hogy ha az adott év termékenységi adatai állandósulnának, akkor egy nő élete folyamán átlagosan hány gyermeknek adna életet.³ A népesség egyszerű reprodukcióját hozzávetőlegesen a teljes termékenységi arányszám egy nőre számított 2,1-es értéke biztosítaná. Az elmúlt évtizedben Magyarországon a szülőképes korú nők számának csökkenése miatt 2016 óta csökken az elveszületések száma, az élénkülő házasságkötési és gyermekvállalási hajlandóságnak köszönhetően ugyanakkor a teljes termékenységi arányszám a 2010-es 1,25-ről a legfrissebb adatok szerint 2020 második felére 1,57-re emelkedett.

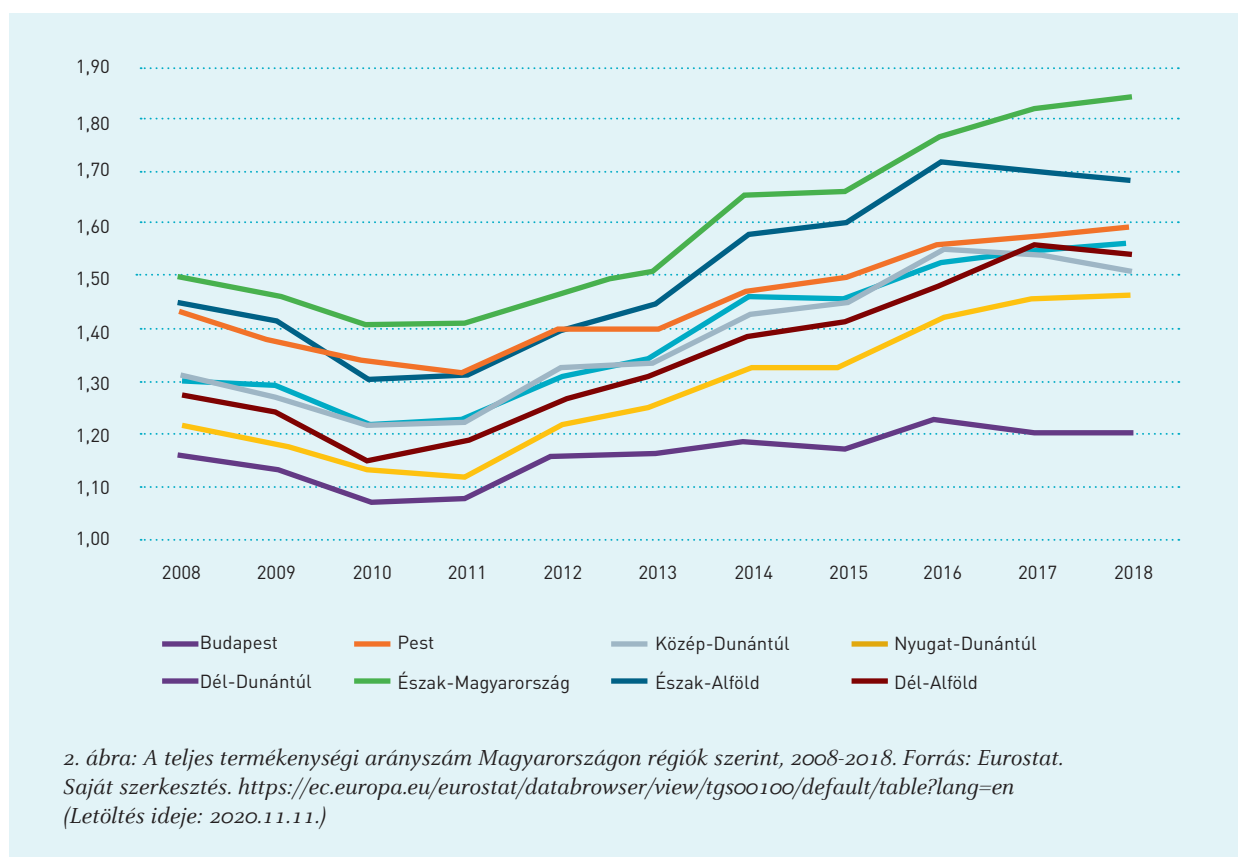
²Gyakran használják angol nyelvű rövidítését is: TFR – Total Fertility Rate.

³Lásd ezzel kapcsolatban bővebben a Fogalomtárban leírtakat.

Olyan paradox helyzet kialakulásának vagyunk tanúi, amelyben annak ellenére csökken, illetve stagnál a születésszám, hogy közben növekszik a házasságkötési és gyermekvállalási kedv. Az elmentmondás háttérében részben az áll, hogy évről évre csökken a szülőképes korban lévő nők aránya, s jelenleg kevesebb nő vállal szinte ugyanannyi gyermeket, mint korábban. A születésszám megugrásához ezért egyre kisebb létszámú női

generációknak kellene sokkal több gyereket vállalnia.

Hazánkban 2010 után kezdett emelkedni a TTA, ugyanakkor régióként vizsgálva nemzetközi és hazai szinten is nagyok az eltérések. Magyarországon évek óta – a gazdasági szempontból fejletlenebb – Észak-Magyarországon és az Észak-Alföldön a legmagasabb, míg Budapesten a legalacsonyabb a termékenységi mutató.

A teljes termékenységi arányszám változása országosan és a 67 felzárkózó településen 2010 -2019 között

A felzárkózó települések összesített TTA adatai minden vizsgált évben jelentősen meghaladták az országos mutatókat, de a 2010-es évek elejéhez képest a köztük lévő különbség csökkent.

A felzárkózó településeken a termékenységi ráta 2010-hez képest negyedannyival nőtt csak, mint országosan. Míg tíz év alatt országosan közel 20 %-kal, 1,25-ről 1,49-re emelkedett, addig a felzár-

kózó településeken kisebb mértékben, 5,2%-kal 2,33-ról 2,46-ra. Ezzel a több, mint egy gyermeki különbség kevesebb, mint egy gyermeki különbségre csökkent.

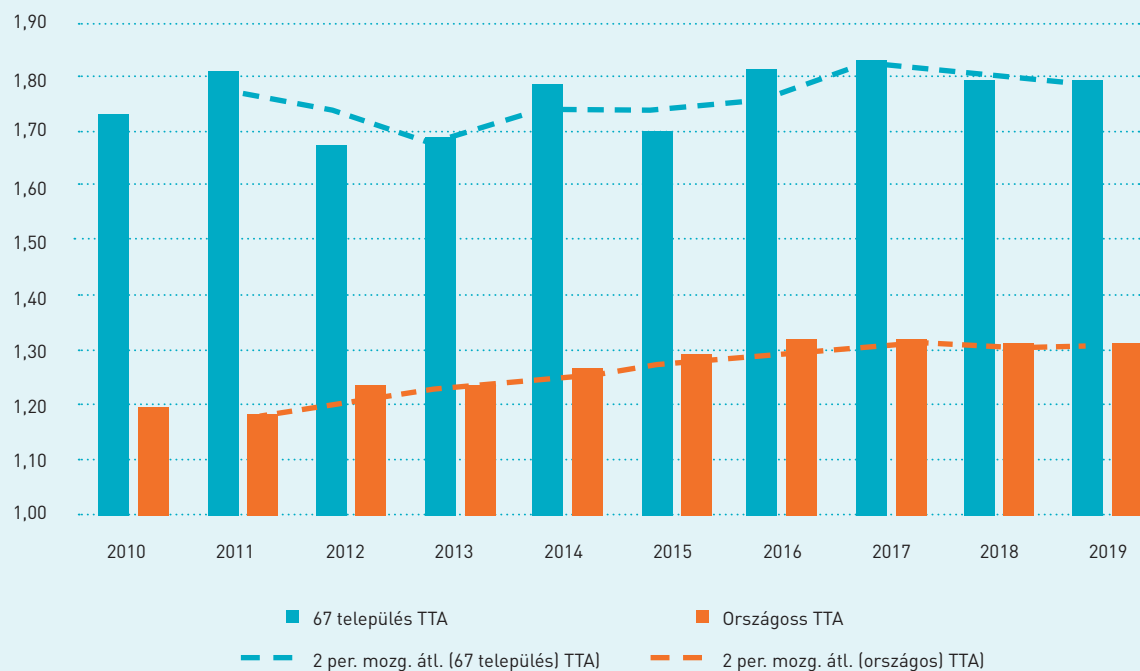
Miközben országosan a szülőképes korú nők számának csökkenése ellenére is jelentősen nőtt a gyermekvállalási kedv, addig a felzárkózó településeken körülbelül ugyanannyival nőtt csak a termékenység, mint amennyivel a szülőképes korosztály létszáma bővült.

1. tábla: Kiemelt demográfiai mutatók, 2010-2019

Megnevezés	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Változás, 2010=100%
15-49 éves évközepi női lakónépesség száma											
67 felzárkózó település	16 020	15 894	16 932	16 999	17 041	17 178	17 195	17 105	16 938	16 712	4,3
Változás, előző év = 100%		-0,8	6,5	0,4	0,2	0,8	0,1	-0,5	-0,1	-1,3	
Országos adat	2 380 347	2 354 347	2 330 035	2 318 734	2 303 678	2 289 107	2 272 143	2 252 836	2 234 290	2 216 435	-6,9
Változás, előző év = 100%		-1,1	-1,0	-0,5	-0,6	-0,6	-0,7	-0,8	-0,8	-0,8	
Élveszületések száma											
67 felzárkózó település	1 116	1 180	1 137	1 157	1 261	1 179	1 308	1 309	1 266	1 253	12,3
Változás, előző év = 100%		5,7	-3,6	1,8	9,0	-6,5	10,9	0,1	-3,3	-1,0	
Országos adat	90 335	88 049	90 269	88 689	91 510	91 690	93 063	91 577	89 807	89 193	-1,3
Változás, előző év = 100%		-2,5	2,5	-1,8	3,2	0,2	1,5	-1,6	-1,9	-0,7	
Teljes termékenységi arányszám											
67 felzárkózó település	2,338	2,475	2,207	2,242	2,434	2,253	2,494	2,518	2,439	2,460	5,2
Változás, előző év = 100%		5,8	-10,8	1,6	8,5	-7,4	10,7	1,0	-3,1	0,8	
Országos adat	1,248	1,231	1,336	1,338	1,410	1,439	1,494	1,494	1,485	1,490	19,4
Változás, előző év = 100%		-1,3	8,5	0,2	5,4	2,1	3,8	0,0	-0,6	0,3	
67 TTA / országos TTA	1,9	2,0	1,7	1,7	1,7	1,6	1,7	1,7	1,6	1,7	

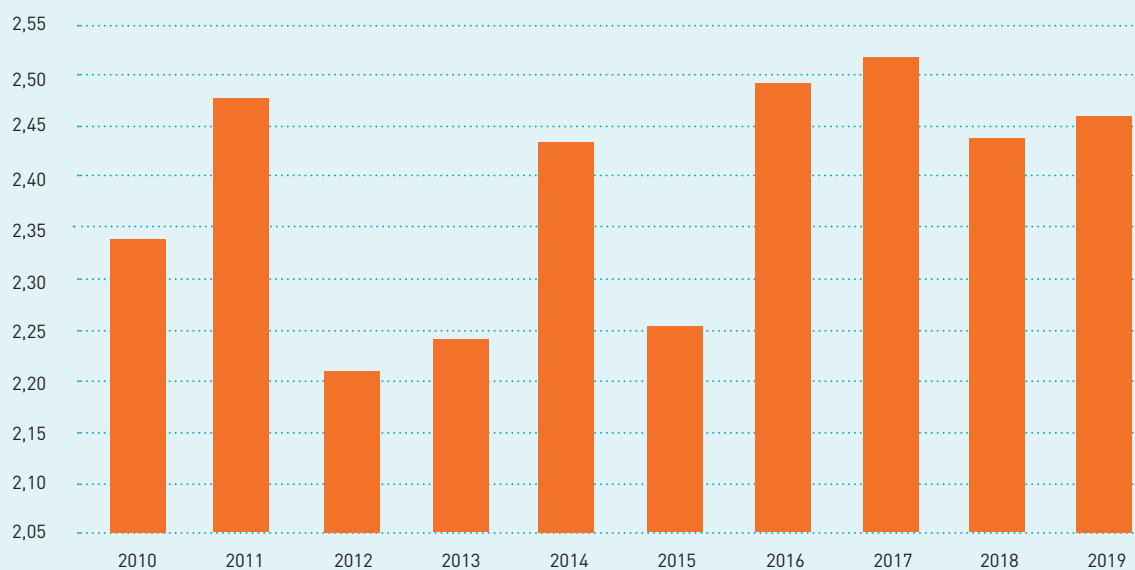
Országosan a TTA 2011-től 2016-ig enyhén, de szinte folyamatosan növekedett. A 2016-os 1,49-es TTA mutató értéke azonban a nagyobb gyermekvállalási hajlandóság ellenére – alapvetően a szülőképes korú nők számának csökkenése miatt – az elmúlt években alig változott. A felzárkózó települések TTA mutatói kifejezetten hektikusan alakultak, határozott trenddel nem

jellemezhetők. Szinte évről évre változtak, a csökkenés és/vagy növekedés trendje nem határozható meg. A 67 felzárkózó település azonosságok ellenére számos helyi sajátossággal rendelkezhet, ezért érdemibb megállapításokhoz több információra, a helyi viszonyok feltárására, azok alaposabb ismeretére lenne szükség.

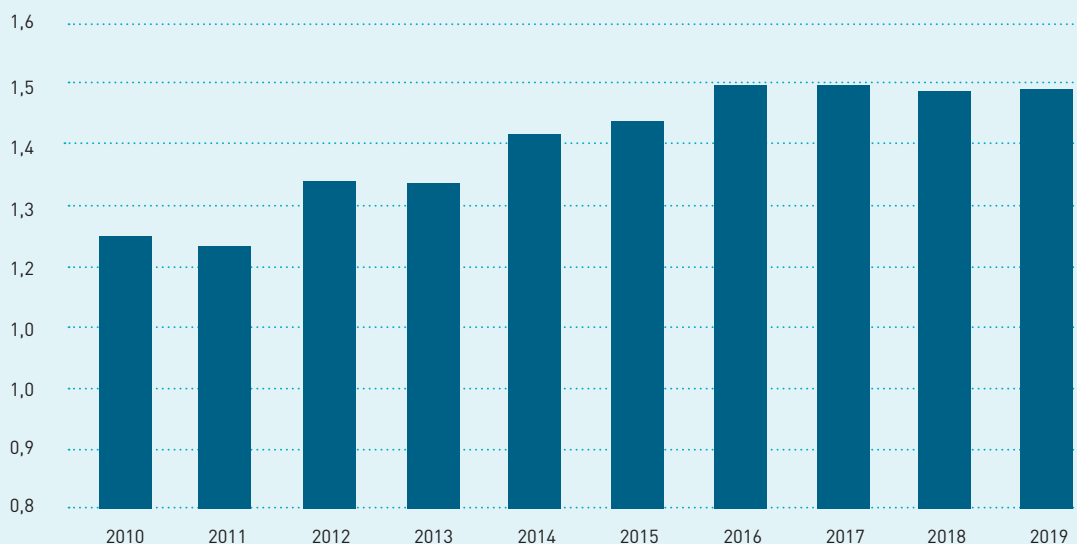

3. ábra: A teljes termékenységi arányszám országosan és a 67 felzárkózó településen, 2010-2019

Összefoglalóan elmondható, hogy 2010-2019 között a TTA esetében országosan növekvő, míg a 67 településen pedig „libikókaszerű” változások figyelhetők meg.

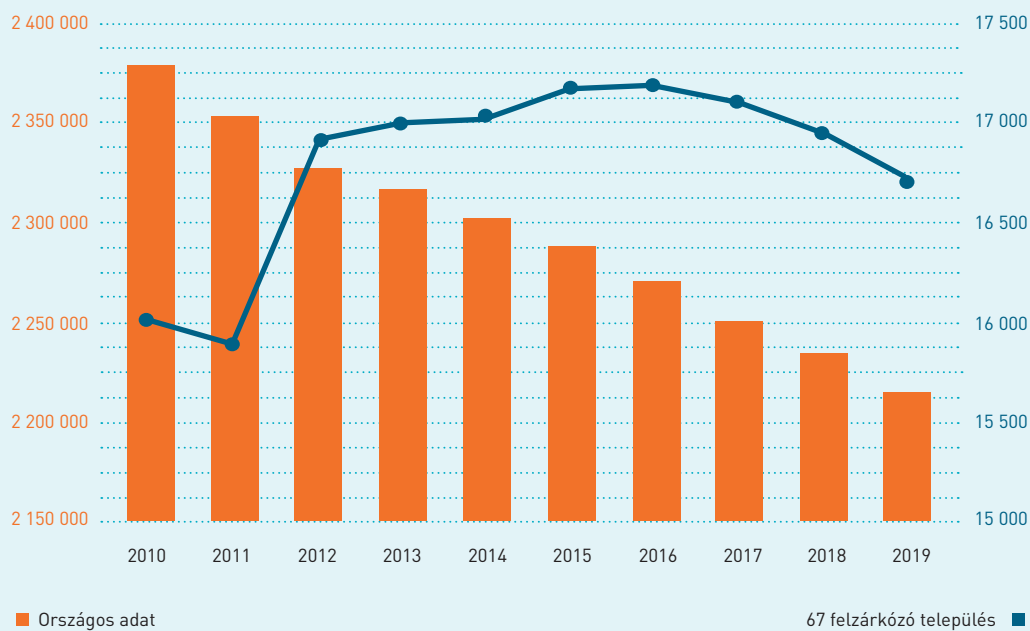
4. ábra: A teljes termékenységi arányszám a 67 felzárkózó településen, 2010-2019

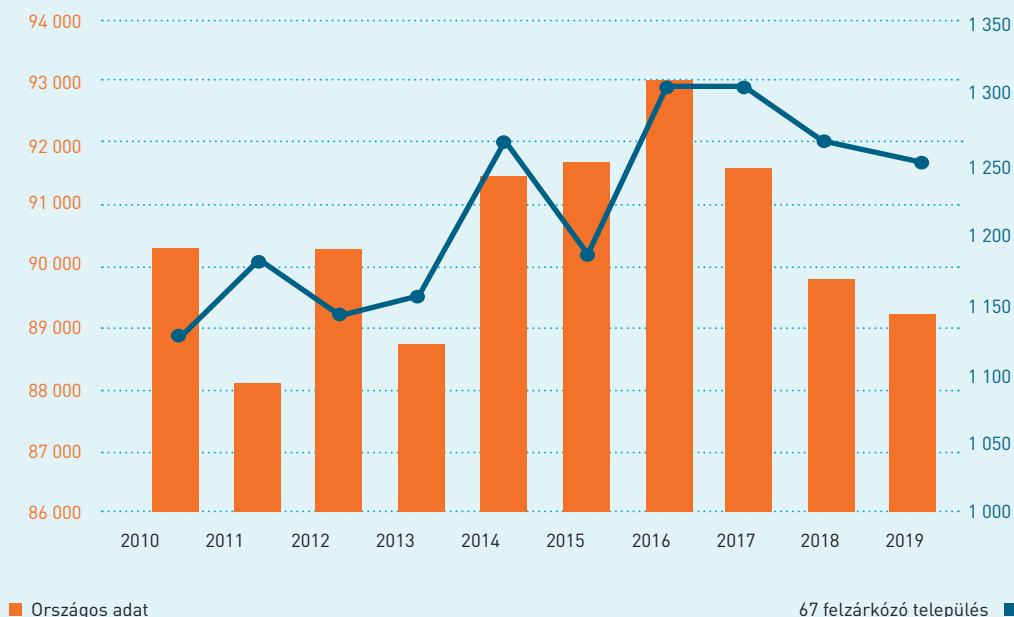
5. ábra: A teljes termékenységi arányszám országosan, 2010-2019

Határozottabb „irányzat” jellemzi ugyanakkor a szülőképes korú nők számára vonatkozó, és az ezzel szorosan összefüggő élveszületési mutatókat. Országosan a korábbi évek trendjének meg-

felelően folyamatosan, a 67 település esetében pedig 2016-tól csökkent a 15-49 éves korú nők száma, ami 2017 után mindkét sokaságnál a kisebb élveszületési mutatókban is visszatükröződik.

6. ábra: A 15-49 éves női évközepi lakónépesség száma országosan és a 67 felzárkózó településen, 2010-2019

7. ábra: Az élveszületések száma országosan és a 67 felzárkózó településen, 2010-2019

Összegzés

Dolgozatunkban arra vállalkoztunk, hogy a felzárkózó települések teljes termékenységi arányszámának 2010-es évekre vonatkozó változását összehasonlítjuk az országos átlaggal. A számításhoz szükséges részletes adatokat is közöltük, így egyaránt információt nyújtottunk az országos és a felzárkózó településeken élő szülőképes korban lévő nők számának változásáról, és az elmúlt 10 év országos és 67 településre vonatkozó születésszámairól.

Összefoglalva, az adatok alapján megállapítható, hogy az országos adatok szerint a szülőképes korú nők számának csökkenése ellenére a gyermekvállalási hajlandóság magas, amit mutat, hogy 2010-hez képest közel 20%-kal megemelkedett a ter-

mékenységi arányszám. A felzárkózó települések esetén az emelkedés ennél kisebb mértékű, 5,3%-os volt, bár a TTA még így is minden évben meghaladta az országos átlagot, de a különbség egyre kisebb.

Figyelembe véve a felzárkózó települések és az országos adatok létszámarányának eltéréseit a felzárkózó településeken megjelenő születésszámok nem befolyásolják érdemben az országos eredmények alakulását, – ezek a mutatók a teljes társadalom értékeinek 1%-át sem érik el –, ugyanakkor teljes körű információval szolgálnak 67 jelentős roma népességgel rendelkező település 10 évet átfigyó termékenységi magatartásáról.

Felhasznált irodalom

- Durst Judit (2001): Nekem ez az élet, a gyerekek. Gyermekvállalási szokások változása egy kisfalusi cigány közösségben. Századvég, 2001/3. 71-92.
- Durst Judit (2007) Több a kára, mint a haszna: születésszabályozás a „gettóban”. Demográfia, 2007. 50. évf. 1. szám 74–103.
- Husz Ildikó (2006) A gyermekvállalás és az iskolázottság időzítése. Demográfia, 2006. 49. évf. 1. 46-67.
- Husz Ildikó (2011) Alacsony végzettség – sok gyerek? A magas termékenység néhány területi és etnikai aspektusáról. Demográfia, 2011. 54. évf. 1. szám 5–22.
- Janky Béla (2005): „A cigány nők társadalmi helyzete és termékenysége” in: Nagy Ildikó, Pongrácz Tiborné, Tóth István György, (szerk.). Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről, 2005. Budapest: TÁRKI, Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, Pp. 136–148.
- Kapitány Balász (2018.) Bimodális (két csúcú) termékenységi görbe Magyarországon: leíró eredmények és lehetséges okok. Demográfia 2018. 61. évfolyam 2-3. szám 121-146.
- Kemény István, Janky Béla, Lengyel Gabriella (2004) A magyarországi cigány népesség helyzete. Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest
- Pénzes János, Tátrai Patrik, Pásztor István Zoltán (2018): A roma népesség területi megoszlásának változása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. Területi Statisztika, 2018, 58 (1), 3–26;
- Spéder Zsolt (2006) Mintaváltás közben, A gyermekvállalás időzítése az életútban, különös tekintettel a szülő nők iskolai végzettségére és párkapcsolati státusára. Demográfia, 2006. 49. évf. 2–3. szám 113–149.
- Szabó, Laura; Kiss, Igor; Branislav, Sprocha; and Spéder, Zsolt (2020) Fertility of Roma Minorities in Central and Eastern Europe Working Papers on Population, Family and Welfare, No. 34 Hungarian Demographic Research Institute, Budapest.